

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ PHILOSOPHY OF RELIGION

УДК 101/141(092)*Ніц:2–14

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-14>

КОНЦЕПЦІЯ БОГА В ФІЛОСОФІЇ Ф. НІЦШЕ

НАТАЛЯ, МАМАЙ¹

Анотація

Інтерпретація релігійно-метафізичних ідей Ф. Ніцше у працях, присвячених його ставленню до релігії, проводилася головним чином або в етичному контексті (і в контексті християнської етики зокрема): К. Ясперс, І. Янушевич, Р. Данканич, або у площині духовної кризи межі 19–20 ст. (переважно в контексті концепції нігілізму): О. Воронюк, Р. Кобець, К. Кузнецова та ін., зміст поняття «Бог» у філософській системі Ф. Ніцше не розглядався докладно в контексті онтологічних уявлень мислителя, що визначило **актуальність** цього дослідження. **Мета статті** – розглянути поняття «Бог» в аспекті структурно-функціонального та семантичного аналізу, виділити та охарактеризувати його основні компоненти в онтологічному контексті. Досягненню мети дослідження сприяло **вирішення наступних завдань**: 1) розгляд етимології поняття «Бог» з погляду Ф. Ніцше; 2) аналіз структури цього поняття в онтологічному, аксіологічному, психологічному, соціологічному аспектах; 3) виокремлення та характеристика компонентів смислового змісту поняття «Бог» у контексті онтологічних уявлень Ф. Ніцше; 4) узагальнення та систематизація встановлених смислових значень з урахуванням їхньої ієрархічної та функціональної значущості. Для вирішення встановлених завдань використовувалися **методи** суб'єктивної та об'єктивної діалектики, історичний, трансцендентальний, герменевтичний, феноменологічний, загальнологічні методи (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії), методи системного, критичного, структурно-функціонального та семантичного аналізу. **Новизна дослідження** полягає в докладному аналізі семантичного поля поняття «Бог» у філософії Ф. Ніцше. Автор робить **висновок**, що «Бог» з погляду Ф. Ніцше – це абстрактне поняття, яке не має онтологічних підстав, у структурі смислового змісту якого виділяється низка значень, що зумовлені інтерпретацією світу, який сприймає людина, властивостями її мислення й психіки.

Ключові слова: бог, мораль, релігія, християнство, цінності, людина, воля до влади.

Постановка проблеми. Питанню ставлення Ф. Ніцше до релігії присвячено велику кількість робіт як сучасних учених, так і дослідників кінця 19 – початку 20 ст., коли воно було найбільш злободенним. Інтерпретація релігійно-метафізичних ідей Ф. Ніцше проводилася головним чином або в етичному контексті (і в контексті християнської етики зокрема): К. Ясперс (1961), І. Янушевич та О. Цехоцька (2017), Р. Данканич (2010), або у площині духовної кризи межі 19–20 ст. (переважно в контексті концепції нігілізму): О. Воронюк (2010), Р. Кобець (2015), К. Кузнецова (2016, 2021) та ін.

Варто зазначити, що було б невірним, на наш погляд, стверджувати, що Ф. Ніцше ставить на місце Бога надлюдину (Янушевич, Цехоцька, 2017), навіть якщо розглядати їх як персоніфікацію рушійної перетворюючої сили, оскільки ці поняття відносяться до різних рівнів у картині світу філософа і мають

неспіввідносне смислове наповнення (це буде аргументовано далі в статті): у світі «вічного повернення» (Ніцше, 2003), що представляє постійну метаморфозу сил, які перетікають одна в одну, усуваються будь-які опозиції, тотожності і відмінності. «Жодних протиставлень не існує, – стверджує Ф. Ніцше, – ми лише перенесли ті протилежності, які ми маємо в логіці, на речі, на що не мали ніякого права» (Ніцше, 2003). Тому основні світоглядні поняття необхідно розглядати перш за все виходячи з онтологічних уявлень мислителя.

Отже, **актуальність теми дослідження** зумовлена необхідністю детальнішого аналізу семантичного поля поняття «Бог» у картині світу Ф. Ніцше на основі його онтології.

Мета статті – проаналізувати поняття «Бог» у філософії Ф. Ніцше, виділити та охарактеризувати його основні компоненти в онтологічному контексті.

Поставлена мета дослідження передбачає вирішення наступних **завдань**: 1) розглянути етимологію поняття «Бог» з погляду Ф. Ніцше; 2) проаналізувати структуру цього поняття в онтологічному, аксіологічному, психологічному,

Corresponding author:

¹ Дніпровський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом (Дніпро, Україна)
E-mail: nataliyamamai1777@gmail.com
ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0002-3685-6460>

соціологічному аспектах; 3) виокремити та охарактеризувати компоненти смислового змісту поняття «Бог» у контексті онтологічних уявлень Ф. Ніцше; 4) узагальнити та систематизувати встановлені смислові значення з урахуванням їхньої ієрархічної та функціональної значущості.

Для вирішення поставлених завдань доцільно застосувати методи суб'єктивної та об'єктивної діалектики, історичний, трансцендентальний, герменевтичний, феноменологічний, загальнологічні методи (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії), методи системного, критичного, структурно-функціонального та семантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Ф. Ніцше розглядає поняття «Бог» з онтологічного, аксіологічного, етичного, психологічного, соціологічного погляду. Тому, щоб проаналізувати концепцію Бога у філософії Ф. Ніцше, доцільно розглянути етимологію поняття «Бог» у зазначених вище аспектах.

Припущення щодо існування якоїсь надприродної сили, на думку Ф. Ніцше, йде від незнання людиною своєї особистості, коли усвідомлення змін в людині, які відбулися не з її волі, пояснювалися втручанням потойбічної сили, велич і сила людини сприймалися як надлюдські. Як наслідок, людина розкладає свою особистість на дві сфери: слабку вона називає людиною, сильну – Богом і вважає, що все велике та істинне може бути даровано лише згори. «... Людина не наважувалась приписувати собі всі дивовижні та сильні моменти свого існування, – вона сприймала їх як «пасивні», як страждальні, як втручання незборимої сили» (Ніцше, 2003), – міркує філософ.

Християнство ж, за Ф. Ніцше, пішло ще далі ранніх релігійних уявлень: «... Християнин розкладає свою особистість на убогу і слабку фікцію, яку він називає людиною, і на іншу, яку він величає Богом (Спасителем, Господом)» (Ніцше, 2003).

Звідси у філософії Ф. Ніцше виникає тип «морального Бога» (Ніцше, 2003) християнства, як релігії, яка пригнічує природні людські інстинкти: «... Християнин є образом перебільшеного самовладання: щоб приборкати свої прагнення, він, схоже, вважає за необхідне або зовсім їх знищити, або прибити до хреста» (Ніцше, 2003).

Тож, релігія, за переконаннями Ф. Ніцше, це «свого роду почуття страху і страху перед самим собою» (Ніцше, 2003).

Пріоритет моральних оцінок у християнстві зумовлював уявлення про «доброго Бога як творця речей» (Ніцше, 2003), про Бога як «моральну досконалість» (Ніцше, 2003), як про-

тилежність злу (Ніцше, 2003). Ф. Ніцше вважає, що моральні цінності зводяться у вищі, оскільки моральний ідеал є найменш досяжним.

Крім того, слабка людина мала бути лише тлом для касти священників, які виступали зв'язуючою ланкою між людьми і богом: священники проповідували таку мораль, на тлі якої вони самі сприймалися як «вищий» тип.

Одним із факторів виникнення релігії, як підкреслює Ф. Ніцше, була й необхідність збереження племені, громади: обожнюються цінності, які панують у громаді, необхідна була релігія, яка прописувала як потрібно жити, і яка за допомогою покарання і нагороди досягала підкорення своїм вимогам. Звідси походить поняття про Бога, який карає і який воздає, Бога як істини, ідеалу, до якого необхідно тягнутися через моральні приписи і чесноти, які вигідні для конкретного суспільства. Добро розуміється як цінність, що уможливорює подальше існування; виникає протиставлення добра і зла. Соціальні цінності подавалися як веління божі для надання їм більшого авторитету. «Суспільство ніколи не розуміло «доброчесність» як засіб сили, влади, порядку» (Ніцше, 2003), – стверджує Ф. Ніцше. Із погляду окремої людини потрібен був авторитет, який стоїть якнайвище, щоб почувати себе менш приниженим під його владою. У такий спосіб, і щодо консолідації суспільства, і щодо переконань окремого індивіда необхідний був Бог як безумовна санкція, яка не має вищих інстанцій.

Виникнення християнства, на думку Ф. Ніцше, також зумовлювалося тенденцією до самозбереження певних соціальних груп. Витоки «християнського ідеалу» він бачить у спробі звести чесноти, які вигідні для найбільш владних верств суспільства, в ідеал усіх цінностей і назвати цей ідеал Богом.

Із іншого боку, ненависть до світу, який завдає страждань, спонукає представляти інший світ: кращий, ніж реальний, більш духовний. «Очевидний світ і вигаданий світ – ось у чому суперечність, – наголошує Ф. Ніцше. – Останній досі називали «істинним світом», «істиною», «божеством» (Ніцше, 2003).

Таку думку Ф. Ніцше щодо метафізичних уявлень підкреслює і О. Воронюк: «Світ починається тлумачитись з точки зору бінарних опозицій Добра і Зла. Гарантом такої опозиції виступає метафізичний Бог та християнська мораль, Добро та Зло перебувають в ілюзорному потойбіччі, яке є застиглим та статичним, первинним по відношенню до земного світу становлення» (Воронюк, 2009).

Концепції двосвіття служить і пошук принципу, на основі якого можна було б зневажати людину: вигадується новий світ, задля можливості звести наклеп на цей світ. Зведення моралі у верховний принцип у всіх фазах філософії, на думку Ф. Ніцше, також зумовлює заперечення цього світу та припущення, що має існувати «справжній світ».

До психологічних чинників, що зумовлюють необхідність надприродної сили, вважає філософ, належить прагнення людини довіряти відповідальність за видатні вчинки, які вона робить, не собі, а Богу, а також переконання, що саме Бог як «нескінченно цінне ціле» (Ніцше, 2003) діє через людину, щоб мати можливість вірити у свою власну цінність. Розумінню Бога як керівної сили, «загальної свідомості у становленні» (Ніцше, 2003), бога-творця сприяє також прагнення бачити у всьому, що відбувається, мету, приписувати Богу людські властивості. «Ми настільки вірили у свою волю як причину, що, ґрунтуючись на нашому особистому досвіді, вклали деяку причину у все, що відбувається загалом» (Ніцше, 2003), – зауважує Ф. Ніцше. Уявлення про Бога, який спрямовує долю людини, зумовлює також бажання людини уникнути відповідальності перед самим собою, щоб не страждати через наслідки своїх вчинків. Крім того, здатність людської свідомості пізнавати явища як щось статичне, зафіксоване в незмінному стані, сприяло уявленню про потойбіччя як незмінного, «сущого»: «пізнання можливе лише на підставі віри в суще» (Ніцше, 2003) (з відомого біблійного самовизначення бога: «Я є сущий» (Біблія онлайн українською в перекладі Огієнко). Нарешті, потреба мати опору в чомусь, що вважається істинним, породжує віру в існування Бога.

Отже, як свідчить Ф. Ніцше, людина «сама створила все, чому поклоняється і що обожнює» (Ніцше, 2003).

Створення ідеалів та інтерпретація дійсності засновані, за Ф. Ніцше, на критерії корисності. Тому об'єктивних понять добра і зла не існує: це лише маскування того, що корисне і шкідливе для певного суспільства. Мораль, чесноти зводяться у цінність лише задля придушення одних спільнот іншими, досягнення ними влади. Цінності соціуму, сконструйовані з моральних оцінок, це лише «стадні чесноти», які покликані завуалювати «стадні інстинкти».

Ф. Ніцше ставить на місце моральних цінностей натуралістичні, критерієм істини для

нього є «біологічна корисність» (Ніцше, 2003). Він люто критикує християнство, оскільки його вчення, яке стверджує піднесені моральні принципи і рівність людей перед богом, суперечить концепції Ф. Ніцше про виховання правлячої касты, найвищого людського типу, для якого людство є лише засобом. Вищий людський тип стверджує природні інстинкти, сам створює бажану дійсність, прагне до здобуття найвищої влади. Він є антиподом ідеального людського типу у християнстві. «Богом назвали те, що послаблює. Вчить слабкості, заражає слабкістю... я відкрив, що «добра людина» є формою самоствердження декадансу» (Ніцше, 2003); «... поняття «Бог» є відразою від життя, критикою і навіть зневагою до життя як такого» (Ніцше, 2003), – стверджує Ф. Ніцше.

Бог Ніцше, якщо припустити його існування, повинен бути звільнений від моралі, він вміщує всю повноту життєвих протиріч, стоїть поза добром і злом, оскільки добро і зло, за Ф. Ніцше, взаємозумовлюють один одного.

Для Ф. Ніцше існує лише один світ, який складається з деяких квантів сили, що об'єднуються за принципом спільності прагнень і ведуть боротьбу з метою збільшення могутності, яка керується волею до влади. «Я називаю волею до влади ненаситне прагнення до прояву влади чи застосування влади, користування владою як творчим інстинктом» (Ніцше, 2003), – пояснює філософ.

Людина є організованою сукупністю таких об'єднань квантів сили, які підпорядковані одному завданню: збільшенню влади. Сила влади постійно змінюється: сильніші об'єднання поглинають слабші. Воля до влади є динамічним принципом світу, що зумовлює його мінливість. Тобто, воля до влади не є якимось абстрактним поняттям, на що вказує також і К. Кузнецова в дисертаційному дослідженні: «Воля до влади у Ніцше не є метафізичним принципом, оскільки на відміну від нього не є абстрактною, загальною по відношенню до предмету, а є пластичною, динамічно змінюваною і такою, що змінює, у співвідношенні сил» (Кузнецова, 2021).

Свідомість виступає тут координатором, знарядям волі до влади. Інтерпретація та оцінювання дійсності також служать цій єдиній волі. По суті, воля до влади є єдиним стимулом для бажання жити. «Цей світ є воля до могутності – і нічого, крім цього!» (Ніцше, 2003) – стверджує мислитель.

У такий спосіб, єдиною цінністю для Ф. Ніцше є та кількість влади, якою людина може володіти. Поняття «Бог» не має онтологічного статусу. Це абстрактне поняття, воно може використовуватися лише в переносному значенні.

«Єдиною можливістю зберегти поняття «Бог», – пише Ф. Ніцше, – було б – Бог не як рушійна сила, а Бог як максимальний стан, як відома епоха, як відома точка у розвитку волі до влади, із якої пояснювався б, в однаковій мірі, як подальший розвиток, так і те, що було раніше, що було до нього» (Ніцше, 2003).

Висновки. «Бог» у концепції світу Ф. Ніцше – абстрактне поняття, яке не має онтологічних підстав. Аналізуючи його зміст, Ніцше виділяє такі значення:

1) персоніфікація сильних емоційних станів людини (внаслідок втручання уявної надприродної сили);

2) моральна досконалість, протилежність злу (у християнстві);

3) придушення природних людських інстинктів (у християнстві);

4) обожнювання соціальних цінностей;

5) потойбічна сила, яка діє через людину (для зміцнення віри у її власну цінність);

6) сила, яка спрямовує долю людини (для уникнення відповідальності за наслідки своїх учинків);

7) керівна сила цивілізаційного процесу (наслідок прагнення людини бачити в усьому, що відбувається, ціль);

8) істина (психологічна потреба людини бачити опору в чомусь істинному; істина як користь для певних співтовариств);

9) «сущє» (щось статичне, незмінне, як наслідок здатності людини пізнавати явища в їх статичному, зафіксованому в певний момент стані);

10) персоніфікація вигаданого потойбічного світу (наслідок заперечення та неприйняття дійсності, пошуку несуперечливого світу);

11) кульмінація волі до влади.

Аналіз концепту поняття «Бог» у цьому дослідженні проводився поза контекстом дихотомії аполлонівського та діонісійського принципів у концепції світу філософа: оскільки «аполлонівське» і «діонісійське» є фундаментальними світоглядними категоріями філософії Ф. Ніцше, аналіз поняття «Бог» у співвідношенні з ними потребує окремого дослідження.

Подальше дослідження семантичного поля ключових понять у працях Ф. Ніцше (зокрема поняття «Бог» у контексті співвідношення з поняттями «аполлонівське» і «діонісійське») сприятиме більш цілісному розумінню його онтології та філософії релігії.

Список використаних джерел

Біблія онлайн українською в перекладі Огієнко. *Bible online*. URL: <https://bible-book.org/uk/exod/3> (дата звернення: 25.05.2023).

Воронюк О.Л. Інтерпретація феномена нігілізму у філософських вченнях Макса Штірнера та Фрідріха Ніцше : компаративістський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05. Київ, 2009. 20 с.

Данканич Р.І. Фрідріх Ніцше : Критика християнства чи антихристиянства. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2010. Т. 18. № 20 (1). С. 107–114.

Кобець Р. Виднокола «декадентського нігілізму». Пізній Ніцше і криза європейської культури. *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 90–100.

Кузнецова К.Ю. Завершення метафізики як умова формування постсекулярної парадигми : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2021. 207 с.

Кузнецова К. Ю.І. Кант та Ф. Ніцше: два підходи до критики метафізики. *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2016. Вип. 114. С. 150–154.

Мамай Н.М. Онтологічні антиномії у філософії Ф. Ніцше. *Культурологічний вісник* : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя, 2010. Вип. 24. С. 187–190.

Мамай Н.М. Проблема пізнання у філософії Ф. Ніцше. *Грані* : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, 2008. № 6 (62), листопад-грудень. С. 30–32.

Ніцше Ф. Так казав Заратустра [Текст] ; Жадання влади / пер. А. Онишко, П. Таращук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 437 с.

Янушевич І., Цехоцька О. Ніцшеанство та проблеми сучасної моралі. *Докса*. 2017. Вип. 2. С. 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dokca_2017_2_10

Jaspers Karl Nietzsche and Christianiti. Chicago : N. Regnery Co, 1961. 111 p.

References

- The Bible online into Ukrainian in the translation of Ohienko: *Bible online*. <https://bible-book.org/uk/exod/3> (date of application: 25.05.2023).
- Voroniuk, O.L. (2009). Interpretation of the phenomenon of nihilism in the philosophical teachings of Max Stirner and Friedrich Nietzsche: a comparativist analysis: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv.
- Dankanych, R.I. (2010). Friedrich Nietzsche: Critique of Christianity or Anti-Christianity. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seryia: Fylosofyia. Sotsyolohyia. Polytolohyia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Political science*. Vol. 18. 20 (1). 107–114.
- Kobec, R. (2015). A view of “decadent nihilism”. Late Nietzsche and the crisis of European culture. *Filosofska dumka – Philosophical thought*. 1. 90–100.
- Kuznetsova, K. Yu. (2021) The completion of metaphysics as a condition for the formation of the post-secular paradigm. Candidate's thesis. Kharkiv.
- Kuznetsova, K. Yu. (2016) I. Kant and F. Nietzsche: two approaches to the critique of metaphysics. *Hileia : naukovyi visnyk. Gilea : Scientific Bulletin*. 114. 150–154.
- Mamai, N.M. (2010). Ontological antinomies in the philosophy of F. Nietzsche. *Kulturolohichniy visnyk : Naukovo-teoretychnyi shchorichnyk Nyzhnoi Naddniproianshchyny – Cultural Bulletin: Scientific and theoretical yearbook of the Lower Dnipro region*. 24. 187–190.
- Mamai, N.M. (2008). The problem of cognition in the philosophy of F. Nietzsche. Hrani: Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh – Edges : *Scientific-theoretical and public-political almanac*. 6 (62). 30–32.
- Nitsshe, F. (2003). Thus spoke Zarathustra [Text]; The desire for power. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”.
- Yanushevych, I., & Tsekhotska, O. (2017). Nietzscheanism and problems of modern morality. *Doksa – Doxa*, 2, 84–90. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dokca_2017_2_10.
- Jaspers, Karl (1961). Nietzsche and Christianiti. Chicago : H. Regnery Co. 111.

NATALYA, MAMAI – Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of the Humanitarian and Fundamental Training,
Dnipro Institute of the Interregional Academy of Personnel Management of Dnipro
(Dnipro, Ukraine)
E-mail: nataliyamamai1777@gmail.com
ODCID iD: <http://orcid.org/0009-0002-3685-6460>

THE CONCEPT OF GOD IN THE PHILOSOPHY OF F. NIETZSCHE

Abstract

The study of the religious and metaphysical ideas of F. Nietzsche in works devoted to his attitude to religion was carried out mainly either in an ethical context (and in the context of Christian ethics in particular): K. Jaspers, I. Yanushevich, R. Dankanych, or in the plane of the spiritual crisis of the boundary 19th–20th centuries (mainly in the context of the concept of nihilism): O. Voronyuk, R. Kobets, K. Kuznetsova and others, the semantic content of the concept of “God” in the Nietzsche’s philosophical system was not considered in detail in the context of the ontological ideas of Nietzsche, that determined the **actuality** of this study. **The purpose of the article** is to consider the concept of “God” in the aspect of structural-functional and semantic analysis, to identify and characterize its main components in an ontological context. The target of this research was achieved by solving **the following tasks**: 1) consideration of the etymology of the concept of “God” from the point of view of F. Nietzsche; 2) analysis of the structure of this concept in the ontological, axiological, psychological, sociological aspects; 3) distinguishing and characterization of the components of the semantic content of the concept of “God” in the context of F. Nietzsche’s ontological ideas; 4) generalization and systematization of the established semantic meanings, taking into account their hierarchical and functional significance. **The methods** of subjective and objective dialectics, historical, transcendental, hermeneutic, phenomenological, general logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, analogy), methods of systemic, critical, structural-functional and semantic analysis (rejection of reality, the ability to cognize phenomena in their static state, etc.) were used to solve the task. The researcher **concludes** that “God” is an abstract concept that has no ontological basis from Nietzsche’s point of view, the meanings of the components of this concept are determined by certain features of the human perception of the world (rejection of reality, the ability to cognize phenomena in their static state, etc.).

Keywords: God, morality, religion, christianity, values, man, will to power.

© The Author(s) 2023
This is an open access article under
the Creative Commons CC BY license

Received date 16.04.2023
Accepted date 01.04.2023
Published date 16.05.2023

How to cite: **Мамай, Наталя.** Концепція Бога в філософії Ф. Ніцше. Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2023. 15 (92). P. 120–125. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-14>